

УДК 004.91:02:930.85] : 027.53.021 (477.53-25)ПОУНБ

Яніна ГОРУЛЬКО,

завідувач сектору оцифрування фондів та копіювання
відділу інформаційних технологій та електронних ресурсів
Полтавської обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. І. П. Котляревського.

Інна КОВАЛЕНКО,

завідувач відділу рідкісних та цінних видань
Полтавської обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. І. П. Котляревського.

Лідія ШАХМАЛОВА,

провідний бібліотекар відділу рідкісних та цінних видань
Полтавської обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. І. П. Котляревського.
Полтава, Україна

ЦИФРОВІ БІБЛІОТЕКИ ЯК ЗАСОБИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ДОСТУПУ ДО КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Досвід сектору оцифрування фондів та копіювання Полтавської ОУНБ імені І. П. Котляревського

***Анотація.** У статті розглянуто роль цифрових бібліотек як ефективного засобу збереження та забезпечення доступу до культурної спадщини в умовах розвитку інформаційного суспільства. Проаналізовано діяльність сектору оцифрування фондів та копіювання Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського щодо створення та підтримки цифрових колекцій. Висвітлено основні етапи відбору*

літератури та процесу оцифрування, технічні й організаційні аспекти формування електронних ресурсів.

Ключові слова: цифрові бібліотеки, оцифрування фондів, рідкісні видання, цінні видання, електронні ресурси, збереження інформації, повнотекстовий ресурс.

Annotation. In the article the role of digital libraries is considered as effective means of maintenance and providing of access to cultural heritage in the conditions of development of informative society. Activity is analysed to the sector of digitising of funds and printing down of the Poltava Regional Universal Scientific Library of the name of Ivan P. Kotlyarevsky in relation to creation and support of digital collections.

The basic stages of selection of literature and process of digitising are reflected, technical and organizational aspects of the formation of electronic resources.

Keywords: digital libraries, digitization of collections, rare editions, valuable editions, electronic resources, information preservation, full-text resource.

Збереження культурної спадщини України є надзвичайно важливим завданням, особливо на сьогоднішній день, коли країна перебуває у стані війни, коли кожного дня відбуваються обстріли, руйнування та пожежі.

Історично важливими культурно-освітніми закладами, «інтелектуальними посередниками» між людиною та інформацією, а також своєрідними містками з минулого, оскільки збирають і зберігають численні пам'ятки нашої культури в друкованому та рукописному вигляді, є бібліотеки. А збереження бібліотечних фондів – це актуальна проблема, від вирішення якої залежить, чи зможемо ми передати нащадкам спадщину минулих поколінь. Адже книга є невід'ємним елементом культурного простору суспільства, який забезпечує розвиток духовних цінностей, інтелектуального потенціалу та національної свідомості українського народу [1].

У ХХІ столітті, з появою телекомунікаційних технологій, збереження і доступ до документів зазнали революційних змін. З'явилися електронні архіви

та цифрові (електронні) бібліотеки, які дають можливість зберігати, накопичувати і забезпечувати доступ до рідкісних та унікальних видань, що знаходяться у фондах бібліотек, на різноманітних платформах через глобальну мережу Інтернет.

Основним призначенням і перевагою такої бібліотеки є збереження документів в електронному вигляді, що зменшує ризик втрати або пошкодження, які можуть статися при фізичному збереженні, а також надання читачам повних текстів і функціональних можливостей роботи з ними з будь-якої точки світу, де є інтернет-з'єднання, в поєднанні з інформацією, поданою у файлах, що містять зображення, звук, анімацію, відео. Поряд з перевагами такого використання слід ураховувати й ризики, серед яких – можливість втрати даних при зберіганні їх на електронних пристроях, а також можливість незаконного доступу до цих даних [2].

Наразі більшість книгозбірень України активно впроваджує в дію електронні бібліотеки, що містять інформаційні ресурси різних напрямів, обсягу та якості. Вони формуються і функціонують на підставі Законів України: «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-VI; «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.01.1995 № 33/95-BP; «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 № 3792-XII; «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 05.07.1994 № 80/94-BP; «Про національну програму інформатизації» від 04.02.98 № 74/987BP; «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI; положення «Про українську цифрову бібліотеку» від 28. 08.2018 № 970/32432.

Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. П. Котляревського теж скористалася сучасними технічними можливостями та долучилася до створення такої інформаційної системи. Перша електронна бібліотека була створена в 2018 році і містила невелику кількість матеріалу, переважно це були надані авторами електронні документи (книги). Вони зберігалися на сервері бібліотеки, а доступ для користувачів до цих документів

був можливий через автоматизовану бібліотечну інформаційну систему (АБІС) ІРБІС.

У 2019 році з метою збереження унікального фонду відділу рідкісних та цінних видань, створеного в 2013 році, було розпочато роботу з переведення друкованих документів в електронні.

Процес експертизи та відбору матеріалів потребує ґрунтовного планування і чіткого виконання. Під час відбору документів, що підлягають оцифруванню, застосовуються різні критерії, серед яких ключовими є їхня історична, культурна та наукова значущість. Важливим чинником виступає також фізичний стан видань: насамперед оцифровують книги, які перебувають у незадовільному або критичному стані збереження. Крім того, при відборі враховується рівень зацікавленості користувачів у конкретному документі [3, с. 150].

На початковому етапі роботи з фондом основна увага приділялася його обліку, упорядкуванню та систематизації. Нині у відділі триває подальше дослідження, вдосконалення процесів зберігання та забезпечення ширшого доступу користувачів до матеріалів фонду.

Станом на 1 листопада 2025 року фонд відділу складає 6 729 примірників. До його складу входять видання з різних галузей знань, представлені кількома мовами – українською, англійською, польською, французькою, німецькою, грецькою, латинською та російською. На багатьох книжках збереглися унікальні позначки – штампи, печатки, екслібриси, дарчі написи чи записи власників. Найцінніші видання у фонді виокремлено відповідно до «Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання», затвердженого наказом Міністерства культури України від 14 червня 2016 року № 437 [4].

Серед найдавніших видань, що зберігаються у фондах нашої бібліотеки, особливе місце посідає третій том творів Святого Августина Аврелія – відомого середньовічного християнського богослова та церковного діяча. Цей примірник, надрукований латинською мовою в Парижі у 1635 році, вважається

найстарішою книгою бібліотеки. На його сторінках частково зберігся напис латиною: «екслібріс бібліотеки семінарії... Рутенії». На жаль, відтворити точний шлях, яким ця книга потрапила до фондів Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського, наразі неможливо.

За штампами та печатками, що збереглися на окремих примірниках рідкісних видань, можна простежити історію надходження книг із різних установ: бібліотек Полтавського Петровського кадетського корпусу, Полтавського єпархіального училища, Полтавської єпархії, Віленського піхотного училища та інших навчальних закладів. Імовірно, більшість із цих книг надійшла до бібліотеки в 1920-х роках, унаслідок рішень радянської влади про реорганізацію або ліквідацію зазначених установ [5].

Не менш цінним виданням є книга Бернардуса Вареніуса «География генеральная», надрукована гражданським шрифтом, запровадженим у Російській імперії в ході реформи 1708–1710 років, що стосувалася азбуки та друку світських книжок. Рік видання не зазначено на титульному аркуші, однак завдяки бібліографічним пошукам співробітників бібліотеки вдалося точно визначити час її виходу у світ.

Особливу культурну вагу у фондах бібліотеки мають книги з особистої бібліотеки Миколи Гнідича (Гнедича) – уродженця Полтавщини, російського поета українського походження, найвідомішого перекладача «Іліади» Гомера. Своє книжкове зібрання він заповів рідному місту. Подальшу історію цього зібрання детально досліджував наш земляк, літературознавець і краєзнавець Петро Ротач. Завдяки його працям вдалося ідентифікувати 13 книг, що належали до бібліотеки Гнідича. Найціннішим серед них є примірник другого тому твору Миколи Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки» – перше прижиттєве видання, на сторінках якого збереглися власноручні позначки Гнідича, зроблені олівцем і чорнилом.

Найбільшу історико-культурну значущість становлять видання українською мовою. Відповідно до «Порядку відбору рукописних книг,

рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання», до таких належать усі книжкові та періодичні видання, надруковані українською мовою або видані на території сучасної України незалежно від мови публікації. За цими критеріями у фондах бібліотеки було виявлено низку цікавих примірників, що побачили світ у типографіях Києва та Харкова.

Найдавнішою українською книгою є «Віргілієва Енеїда, на малоросійську мову перекладена» (1842) авторства Івана Котляревського – засновника нової української літератури. Його «Енеїда» – це перша друкована українська книга, написана народною мовою, що стала основою для формування національної літературної традиції.

Серед новіших надбань бібліотеки вирізняється ще одне видання – книга Симона Наріжного «Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами», опублікована у 1942 році в Празі. Автор – історик, публіцист і громадський діяч, який тривалий час проживав у Чехії та очолював Музей визвольної боротьби України. Це ґрунтовне дослідження, створене на основі унікальних матеріалів, вирізняється насиченим довідковим апаратом та ілюстраціями, має дарчий напис автора.

Документи, що зберігаються у відділі рідкісних і цінних видань, належать до категорії «особливо цінних». Вони підлягають збереженню як оригінали, у стані, максимально наближеному до первісного або сформованому в процесі їх історичного побутування. Особливу увагу слід приділяти тим документам, які мають підвищений користувацький попит, а також краєзнавчим виданням нашої області, які здебільшого збереглися в єдиному примірнику. Важливим чинником є фізичний стан примірників, оскільки видання, що перебувають у критичному стані збереженості, потребують першочергового оцифрування [6].

З огляду на це, значну роль відіграє використання високоякісного сканувального обладнання, яке забезпечує точне та безпечне передання зображень. У нашій бібліотеці скануванням опікується спеціально створений структурний підрозділ – сектор оцифрування фондів і копіювання відділу інформаційних технологій та електронних ресурсів. Спочатку для процесу

сканування застосовувалася камера «Eloam S1500A3AF», а з 2022 року оцифрування здійснюється на планетарному сканері «METIS» з урахуванням автентичності документу. Після сканування оператор виконує обробку отриманих файлів у форматі *jpeg*: створює страхові та «користувацькі» копії, здійснює розпізнавання та вчитування текстів із використанням програмних засобів, таких як *Fast Stone*, *Scan Papyrus*, *Fine Reader* тощо. Завершальним етапом є збереження цифрової копії у форматі *pdf*.

З 2024 року, після того, як наша бібліотека перейшла з автоматизованої бібліотечної інформаційної системи (АБІС) ІРБІС на «Коґна», працівники відділу інформаційних технологій та електронних ресурсів розробили технологію та впровадили електронну бібліотеку на платформі «Омека», з метою збереження та забезпечення вільного онлайн-доступу до оцифрованих документів із фондів ПОУНБ імені І. П. Котляревського.

«Омека» – це безкоштовна, відкрита і гнучка платформа на основі системи керування вмістом, призначена для створення й публікації онлайн-електронних колекцій і представлення цифрових об'єктів культурної спадщини в мережі Інтернет. Вона вирізняється простотою у використанні та є зручним інструментом для бібліотек і культурних установ.

Наразі наша електронна бібліотека пропонує широкий вибір документів на різні теми. Вона налічує 2 251 примірник книг та 9 115 примірників газет і журналів із бібліотечного фонду, які мають підвищений попит або обмежену кількість і представлені у вигляді різних колекцій. Також вона містить 134 аудіофайла, а саме – аудіоказки відділу дитячого простору.

Для віддалених користувачів інтернет-ресурс «Електронна бібліотека ПОУНБ ім. І. П. Котляревського» з повнотекстовим ресурсом стає доступним завдяки представленню їх на нашому сайті <https://library.pl.ua/> за посиланням <https://ebook.library.pl.ua>. Доступ до неї є безкоштовним і необмеженим, проте без можливості скачування файлів. Перегляд елементів можна здійснювати за колекціями та тегами, сортувати за назвами та авторами або за допомогою пошуку. Фонд *e-book* постійно поновлюється.

Можна сказати, що впровадження таких бібліотек є оптимальною стратегією забезпечення збереженості документів, яка спрямована зменшити їх фізичне зношування і ризик втрати, що набуває особливої актуальності в умовах загрози культурній спадщині.

Отже, створення електронної бібліотеки та забезпечення доступу до рідкісних і унікальних документів має велике значення для всіх сфер діяльності суспільного життя, а саме – науки, мистецтва, культури, освіти; дає широку можливість отримати різну інформацію як для навчання, так і для наукових досліджень [7].

Водночас варто пам'ятати, що все таки головним елементом будь-якої бібліотеки – традиційної чи електронної – завжди залишається читач, адже її призначення – задовольняти його інформаційні потреби.

Список використаних джерел

1. Палеха Ю. І. Бібліотека як потужний інформаційний центр сучасності. *Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору* : Міжнар. наук. конф. (2014). URL: <http://conference.nbuiv.gov.ua/report/view/id/422> (дата звернення: 03.10.2025).
2. Кізян О. І. Електронні бібліотеки України як джерелознавча база наукових досліджень. *Бібліотека в умовах сучасності і конструювання майбутнього* : II наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 25 вересня 2019 р.). URL: https://library.vn.ua/Konf2019/texts/6_1.htm (дата звернення: 05.10.2025).
3. Долбенко Т. О., Горбань Ю. І. Зберігання документів у бібліотеках : навч. посіб. для студентів вузів. Київ : Ліра-К, 2017. 288 с.
4. Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання : затв. наказом Міністерства культури України від 14.06.2016 р. № 437. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16#Text> (дата звернення: 29.08.2024).

5. Коваленко І. О., Горулько Я. П., Шамхалова Л. М. Оцифрування як одна з сучасних технологій зберігання документів (з досвіду роботи відділу рідкісних і цінних видань Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського). *Короленківські читання 2024 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»* : матеріали XXVII Всеукр. онлайн. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю), м. Харків, 24–25 жовт. 2024 р. Харків, 2025. С. 351–357. URL: <https://surl.lu/ybxalh> (дата звернення: 09.10.2025).
6. Ковальчук Г. Створення електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток в НБУВ. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 3, С. 3–10.
7. Анісімова О., Ребренюк Ю. Роль електронних бібліотек у збереженні і доступності культурної спадщини. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2023. Вип. 11. С. 50–61. URL: <http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/view/282662/276921> (дата звернення: 09.10.2025).